

Anna Enquist

Een avond in mei

4 mei 1996

Meer dan vijftien jaar geleden stond ik op 4 mei 's avonds in de polder achter ons huis met een kind aan elke hand. Het waren nog kleine kleuters, ik had ze meegetrokken naar buiten en wij stonden daar naast elkaar in het gras. We luisterden naar het wegsterven van de klokken, we zagen een bus en wat auto's tot stilstand komen. 'Iedereen is stil om te denken aan de mensen die in de oorlog gestorven zijn,' zei ik. Ik besepte dat ik niets te zeggen had. Niets.

Nu sta ik hier met u, weer is het de avond van de vierde mei en ligt het gevoel dat ik niets te zeggen heb dichtbij. De oorlog waar wij vanavond aan denken heb ik niet meegemaakt. Op de drempel van de bevrijding werd ik geboren en in de afgrond van die vijf jaren daarvoor heb ik niet hoeven kijken. Nee, de generatie waar ik deel van uitmaak werd naar voren geduwd in het zonlicht. Wij waren vrij en het was vrede. Het onrecht en de verschrikkingen die onze ouders en leraren hadden ondergaan sinds de stralende meidagen van 1940 stonden met die vrede en die vrijheid in schril contrast. De meimaand van 1945 bracht een verlangen om opnieuw te beginnen, om de machteloosheid van de oorlogsjaren af te schudden en de vernedering, de schaamte en het verdriet uit te bannen.

Het woord vrijheid kreeg daardoor ongemerkt een bijzondere betekenis: het was niet de vrijheid om te rouwen, om uitgeput en uitgeblust te zijn. Het was niet de vrijheid om terug te kijken en uit te zoeken wat er gebeurd was en waarom. Het was een vrijheid aan de teugels van 'het goede': vrijheid om aan een nieuwe maatschappij te bouwen waarin iedereen zich veilig zou kunnen voelen, recht zou hebben op werk, op eten, op zorg bij ziekte en ongeluk, waarin geen onrecht en geen nood zou zijn.

De vrijheid waarin mijn generatie opgroeide was de vrijheid om vooruit te gaan en niet de vrijheid om achterom te kijken. Toen ik sprakeloos met mijn jonge kinderen in het weiland stond realiseerde ik me dat ik mij nog steeds aan die regel hield. 'We herdenken de doden van toen,' zei ik. 'Nu is er gelukkig geen oorlog meer, nu is het vrede.'

Maar net als vrijheid is dodenherdenking een begrip met twee kanten waarvan ik er één niet wilde of mocht zien. Natuurlijk moest ik degenen herdenken die gedood waren, dat was een eervolle plicht, dat kon ik met een gevoel van zekerheid doen, dat was goed. Maar als mijn gedachten van het sterven naar het doden gingen, was dat in orde? Mensen zijn in de oorlog niet zomaar doodgegaan, ze zijn gedood en hebben gedood.

Toen de feiten over de oorlog langzamerhand bekend werden en de film over de Neurenbergse processen in de bioscoop kwam ging mijn generatie kijken, luisteren en lezen. Wij voelden een vreemde mengeling van ontzetting, schuld en schaamte; wij stelden geen vragen en zeiden niets. In zwijgzaamheid dachten wij over het grote raadsel, hoe het kon dat een groep mensen een andere groep zo onzegbaar weezinwekkend behandeld had, en dat weer andere groepen daarbij waren geweest en niets gedaan hadden.

De naoorlogse generatie werd verscheurd tussen twee wensen: enerzijds de wens om uit te zoeken hoe het met dat raadsel echt zat, anderzijds de wens om de generatie van onze ouders ter wille te zijn. Dat betekende: meegaan in de overtuiging dat al het slechte in de vijand lag besloten, dat het gebeurde een eenmalige hellevaart was die nooit meer voor zou komen als iedereen het goed had en de vijand blijvend ontwapend zou zijn.

Wij wilden dat graag geloven omdat wij naast onze ouders wilden staan, omdat wij zagen hoezeer zij gewond en beschadigd waren, omdat wij hun machteloze zwijgen wilden respecteren. Dus gingen wij op de avond van de vierde mei met hen mee om samen te zwijgen. De ouders dachten aan hun oorlogsgeheim en wij dachten aan het raadsel, dat ook geheim was. Geheimen maken een echt gesprek onmogelijk, dat merkten wij toen er een generatie na ons opgroeide, toen wij kinderen hadden gekregen met wie we zwegen op 4 mei.

Om het raadsel te overdenken moeten we ingaan tegen de vrijheid om het goede te kiezen en ingaan tegen de goede bedoelingen van de generatie vóór ons die die vrijheid voor ons heeft bevochten en vormgegeven. Dat maakt ons schuldig, want we willen zo graag hun geheim eerbiedigen. Het maakt ook verdrietig, want het onderzoeken van het raadsel betekent: vernietigen van een illusie.

In het begin van de jaren dertig hebben twee grote geesten uit onze eeuw, Einstein en Freud, met elkaar een briefwisseling gevoerd over het oorlogsvraagstuk. Einstein wilde een internationale machtsstructuur bedenken waardoor oorlog voorkomen kon worden. Hij constateerde echter dat er in mensen kennelijk een behoefte schuilt 'om te haten en te vernietigen', en vroeg aan Freud hoe men deze behoefte teniet zou kunnen doen. 'De wens om de agressieve neigingen van mensen af te schaffen is uitzichtloos,' antwoordde Freud. 'Ik beschouw dat als een illusie.'

Deze woorden, hoe treurig en fatalistisch ook, betekenen voor mijn generatie een soort bevrijding. Ze bevrijden ons van de gedachte dat alles goed zou kunnen komen en ze openen de mogelijkheid om onder ogen te zien dat destructiviteit en fascinatie door geweld inherent is aan het menselijk bestaan. Ze doorbreken de instandhouding van een geheim en maken ruimte voor nadenken, kennen en weten.

De kennis die wij langs deze gedachtelijnen verwerven is moeilijke en ontluisterende kennis. Wetenschap over de schaduwkant van de mens drukt ons op onze beperkingen en tast onze almachtsideeën aan. De mens valt van zijn voetstuk, want hij blijkt geneigd om in tijden van angst en onzekerheid achter dubieuze leiders aan te lopen. Hij blijkt in staat om de mooiste menselijke vaardigheid die er is, het vermogen zich in een ander in te leven, ter zijde te schuiven om zijn medemens te gaan minachten en vernielen.

Op deze wijze over mensen, over onszelf, nadenken lijkt gevaarlijk, maar het echte gevaar schuilt in het niet willen denken. Als wij onze nachtzijde niet willen kennen komen de weggewerkte behoeften en impulsen in ons gedrag en in onze opinies naar buiten zonder dat wij dat beseffen en zonder dat wij daar invloed op kunnen uitoefenen.

Het loslaten van het idee dat de mens zijn agressie zou kunnen uitbannen geeft ons een hopeloos en mislukt gevoel; het accepteren van de ingeboren gewelddadigheid geeft ook opluchting en de schrale troost van de werkelijkheid. Het is zoals het is. Niet beter. Niet

slechter. Opluchting, want vrijheid is niet meer de verplichting tot geluk maar betekent dat wij gehouden zijn zo goed en verstandig mogelijk om te gaan met onze agressieve toerusting. Wij zijn gewaarschuwd, wij kunnen onszelf waarschuwen.

Troost, want het aanvaarden van een realistisch mensbeeld maakt een waarlijk gesprek mogelijk tussen de generaties, en in die verbondenheid is troost te vinden. Het zwijgen van de generatie voor ons kunnen we dan respecteren, niet meer vanuit een beschaamd en buitengesloten gevoel, maar vanuit begrijpend medeleven; met onze kinderen kunnen we spreken zodat we hun het geheim kunnen besparen.

Het is 4 mei en we herdenken de doden. We zijn vervuld van verdriet om wat er in de Tweede Wereldoorlog gebeurd is. Ik hoop dat we daarnaast ook verdriet mogen hebben over het opgeven van de grote illusie; dat we, in gesprek met onze ouders, met onze kinderen en vooral in gesprek met onszelf, verdriet mogen hebben over onze ontoereikendheid, verdriet over de noodzaak om iedere dag weer alert te zijn op onze zwarte kant.

Dit verdriet kunnen wij met elkaar delen, in dit verdriet zijn alle generaties met elkaar verbonden op een avond als deze, de avond van de vierde mei.

